

«La sardana i la religió de les bruixes»: viatge a un passat molt proper

Autor: David Grau

Data de publicació: 15-12-2015

En David Grau ens fa arribar la seva ressenya, en clau de vivència personal, emotiva i lúcida, del darrer llibre d'En Bilbeny.

En Jordi Bilbeny i jo fa temps que ens coneixem, i aquesta coneixença, a més, ha anat lligada a alguns dels nostres projectes vitals. Suposo que els anhels de coneixement (el veritable, el que ha estat segrestat pels poders que intenten narcotitzar-nos des que el món és món) i de país, amb l'ansia (o necessitat) de llibertat política plena, ens marquen l'ADN. Fa uns pocs anys (ara no sabria dir si tres o quatre o cinc), i per culpa d'uns fets desagradables, mentre començava a preparar el meu documental sobre Leonardo, els nostres camins professionals semblava que se separaven d'una manera com a mínim prou momentània. Jo havia triat seguir pel mateix sender traçat, però a través de la novel·la històrica, un mitjà que em permetia no haver de convèncer ningú més que a mi mateix de la importància del que feia, i del que volia dir. I, vés per on, estàvem treballant simultàniament i per separat en el tema ample i difús de la bruixeria i la seva persecució a Catalunya. Jo, en una història ambientada a Viladrau al segle XVII, i ell en La sardana i la religió de les bruixes. Així, doncs, mentre jo buscava editor, ell m'ha delectat amb el seu darrer i colossal treball, gairebé una enciclopèdia sobre una part tan important i desconeguda del nostre passat.

En Jordi, com tot gran rastrejador, ensumà el tuf de quelcom cabdal en trobar els senyals inequívocs que representen les diverses prohibicions de ballar sardanes, a través d'interdictes del poder religiós a la Catalunya del XVI. A més, aitals prohibicions descrivien els balls anomenats sardanes com a danses deshonestes. I, és clar: només cal mirar un parell de segons com la gent les practica a l'actualitat per adonar-se que no tenen res de deshonest. Esgarrapant una miqueta ja se n'adonà per on anaven els trets: en molts dels centenars de processos contra la fetilleria d'aquells malaguanyats anys, els acusats declaren ballar sardanes a les juntes dites de bruixeria. Però, potser no de manera tan casta com es fa a l'actualitat. I aquest fil és el que li va permetre anar descabdellant tot l'entrellat. Un viatge a través del temps i de múltiples disciplines del saber, amb la finalitat de retrobar les arrels religioses que han impregnat la

geografia i la toponímia d'espais que els hem tingut allà, i no teníem ni idea que fa tan poc s'hi desenvolupava una vida espiritual i plena, que creïem que només existia en d'altres continents i entre gent mig salvatge i prehistòrica. Sense anar més lluny, en Bilbeny, cita, entre els centenars d'exemples que utilitza per anar desgranant el seu vastíssim discurs, la pedra de la Cadira del Bisbe, a Premià de Dalt, com a altar o indret ritual precristià. I ara em pregunto si no era pas un akelarre el que fèiem algun divendres a la nit, quan en acabar les classes a l'institut, la colla anàvem a acampar-hi just dessota per fer una mica de disbauxa. Naturalment (se sobreentén pels temps que vivim), si ho eren, foren unes juntes de bruixes molt dessacralitzades. I aquest és un dels primers atractius que en la meua modesta opinió destil·la aquest llibre: anar topant amb un reguitzell de llocs tan familiars per als lectors com els que tenen al girar la cantonada. Sóc un maresmenc que no tornarà a observar el Montcabrer ni el Montalt com abans, sabent dels indrets (coves, dòlmens i menhirs) que, tot ajuntant-se amb els fets que les llegendes han mantingut mig enterrats –o sigui, visibles per a aquells que han volgut veure després de mirar–, em revelen aquell passat mítico-religiós que el catolicisme ens ha furtat, convertint-lo en un magma (que va des de l'infantilisme més abrandat fins a la pel·lícula de terror) a vegades incomprensible. Mai més no miraré amb els mateixos ulls l'assolellada silueta del castell de Burriac mentre hi passo assegut des del tren, coneixent el que n'explica en Bilbeny des de les pàgines primerenques del seu llibre.

Avançant un trosset en la lectura, topes amb un capítol dedicat a Montserrat que et fa acabar d'entendre el perquè del magnetisme místic que atresora aquesta muntanya realment única. Una història de religiositat que se submergeix en les albors dels temps. T'assabentes que abans del desembarcament cristià, a Montserrat hi havia un antic lloc de culte on s'adoraven dues divinitats: una de mascle i l'altra de femella. O sigui, el clàssic matrimoni sagrat o hierogàmia, que tantes vegades apareix a la història de les religions. La deessa, que en algun moment podia haver pres la forma de Venus, segons l'investigador va acabar esdevenint la famosa i nostrada Moreneta; i el déu mascle, incompatible amb el nou culte triomfador, va ser transmutat en Dimoni. Ens advera l'autor que aquesta transformació hauria d'haver estat llarga i conflictiva ja que la resistència a sucumbir fou un fet. Ara bé, els catòlics –dic jo–, sabien que comptaven amb la paciència i la persistència, i amb un aliat devastador, el pas del temps, que aniria soterrant els vestigis del passat. No menys interessant (coneixent la tradició que narrava com els matrimonis –o les fembres en solitari– cercaven la fecunditat que podien traspasar-los les pedres sagrades d'aquesta muntanya, monument natural fàl·lic) resulta saber que primerament les protectores de l'antiga divinitat foren sacerdotesses, que hi practicaven un culte catalogat com a libidinós, i que els primitius zeladors de la Moreneta ja assimilada al cristianisme fossin monges benedictines i no pas monjos, tal i com ha acabat sent. Fins i tot, en una magnífica síntesi de perspicàcia, l'autor és capaç d'intuir que el mític fra Garí, el considerat primer ermità de la muntanya, podia haver estat una antiga divinitat –ja que llegendàriament està prou barrejat i confós amb el Dimoni–, desdoblada finalment en habitant místic de Montserrat.

Sense aturar-nos en la lectura, l'autor no triga a revelar-nos el nom de l'antiga gran divinitat masculina, que havia de ser per força el de Joan, entenent que si Jana o Joana eren variants del nom de l'antiga deessa Diana, Jan o Joan ho haurien de ser de Janus o Dianus. Tornant a buscar recolzament per a les seves recerques en el món basc, ens informa que un dels grans déus de la seva mitologia era Jaun (Basajaun = déu o senyor dels boscos), nom proper a Joan; i si Jaun era considerat el Dimoni pels antics catòlics, és que el déu de les dues cares Janus, també ho era. Ens avisa tot seguit, per reblar encara més el clau, que en declaracions de les bruixes del segle XVI dels Baixos Pirineus, aquestes evidencien l'ús d'unes màscares que es col·locaven a la part de darrera del cap per semblar que tenien dos rostres! Curiosament, jo ja havia recollit aquesta pràctica per introduir-la a la meua novel·la. Per acabar amb aquest tema, hauríem de reflexionar sobre la pervivència d'una festa tan important i amb tantes reminiscències primitives com la revetlla de sant Joan. És ben clar que el catolicisme, en no poder derrotar absolutament l'antiga religió va permetre certes tradicions, camuflant-les, això sí, sota noms cristianitzats. Si Joan era un déu venerat i feia molt difícil eradicar-lo, se li afegia el "sant" davant i se li confegia una biografia al personatge en qüestió, sortint al pas momentàniament. Però, a nosaltres, és clar, no se'ns escapa que per aquesta festivitat, el que se celebra no és altra cosa que el solstici d'estiu, identificant la divinitat que hi ha al darrere amb un déu solar. I, tal i com també veu en Bilbeny, aquest déu ha de ser Joan, el senyor dels boscos i de les coves, el senyor dels cels i el déu dels déus: el Diable.

Una altra qüestió inevitable que fa aparició a les pàgines del llibre és el de la censura. Aquest aspecte fonamental per entendre la història, i que, curiosament, són molts els historiadors els que neguen que existeixi de manera sistemàtica, tal i com sí que defensa l'escriptor d'Arenys des de fa decennis. De documentació sobre processos de bruixeria a Catalunya i a la resta del món n'hi ha la suficient per no témer que ningú algun dia la vulgui negar amb bases sòlides. Tot i amb això, l'autor ens denuncia que ha desaparegut molta informació, que hagués fet més diàfana la clara relació entre la bruixeria i les antigues religions autòctones. Per exemple i sense anar més lluny, el poeta Jaume Roig, entorn del 1460, en un llibre seu ens parla que ja hi havia processos i crema de bruixes a Catalunya, però aquests (anterior al XVI) no han aparegut mai. A continuació d'això, i emparentat pel motiu de la transfiguració dels fets, hi ha la distorsió absoluta dels actes rituals dels cultes en què hi participaven les bruixes per part dels inquisidors. Uns cerimonials d'iniciació que simbolitzaven la mort metafísica dels iniciats (normalment joves i moltes de les vegades infants), que aquells ho barrejaren amb el criminal rapte de criatures i la seva mort física. I en el cas concret de les fades que prenen

nens, des de l'òptica de l'autor resulta fàcil adonar-se que aquelles eren les sacerdotesses que preparaven la iniciació dels infants. Focalitzant la visió en els aplecs autòctons de bruixes, quan aquests es clouen amb el matrimoni de la Reina de les Bruixes i el Diable, il·lustrat amb la còpula sagrada o pacte sexual iniciàtic que tan repugnava els inquisidors, en Bilbeny entén que aquests l'embutiren descrivint-lo amb tota la seva mala bava possible per desfigurar aquesta còpula fins a l'aberració i depravació, evitant-nos de copsar la relació entre aquest ritus, i les cerimònies gairebé universals, de tantíssimes religions arcaïques.

Si seguim engolint els fulls de l'obra, ens endinsem en un dels temes que desemboquen en un dels arguments més innovadors i suggestius que desprèn aital lectura: el fet que potser la famosa reconquesta cristiana de l'Espanya mora (i àrab), en realitat només fou una gran conquesta militar pura i dura, acompanyada d'un anorreament del món que hi preexistia i que no tenia res o gens d'islàmic. Tot comença a confluir-hi quan l'investigador ens posa en solfa de l'equiparació, en la implantació del cristianisme, de la deessa Diana amb Maria, ja que aquesta incorpora elements tel·lúrics, lunars i estel·lars de les antigues divinitats tal i com Diana. Llavors, ens advera que al País Basc el culte no cristianitzat de la Verge Maria, es mantingué en el culte a Mari, una divinitat arcaica i remota, que era una personificació de la Terra i es considerava que les coves eren la seva llar. Una deessa que tot ho pareix i engendra. A continuació, en Bilbeny ens presenta el marit d'aquesta dea, anomenant-lo (entre d'altres formes semblants) Maru i Moro, complementant-nos la informació dient que aquests termes, en euskera, tenen el significat de "gentil" (pagà) o "moro", i eren considerats per certa gent com el Diable, tal i com narra un especialista de mitologia basca. Aquest déu, doncs, com a company sentimental de Mari, dita també Basandere (la Senyora del Bosc), també, rep el nom de Basajaun (el Senyor del Bosc), i igual que Mari, viu en coves. Un cop presentades aquestes divinitats supervivents en el món basc, però segurament d'orde ibèric en general, l'escriptor ens encapçala un subcapítol com a "Quan tots els àrabs no eren moros i tots els moros eren vascons". Després de recuperar-te de l'ensurt, comences a avançar adonant-te que molts d'altres (gràcies a Déu) ja havien detectat certes incongruències en el nostre passat que no casaven amb la història oficial. Per exemple: s'adonaven que des del punt de vista del pensament popular, els moros eren els constructors de tot allò que era antic: ruïnes, restes prehistòriques. A més, s'anomenaven edificis com Casa del Moro, Torre del Moro o Castell del Moro, on històricament se sap que no hi hagué mai sarraïns! Altres, també, en estudiar la cultura popular dels dits moriscos, troben que poc tenien a veure amb l'islamisme. Nogensmenys, i tornant al basc salvador, sabent que "mairu" o "moru" són termes sinònims de "pagà", i després d'haver entès els exemples abans enumerats, es pot copsar plenament, que moro no és només un sinònim de musulmà sinó fonamentalment de precristià. O sigui, la població nadiua. Tots aquests dubtes i incongruències ens farien entendre perquè els combats a Aquitània al segle VIII foren entre vascons i francs i no pas entre cristians i musulmans. Tal i com passa amb la famosa batalla de Roncesvals, on els vascons triomfadors van ser confosos, en les cròniques posteriors i interessades, amb l'Islam. I derivant-se de tot això, ara ve una de les grans i sorprenents conclusions de l'autor: "Si al País Basc Mari és Deessa Mora, ara ja no ens hauria de causar cap estranyesa entendre que la Reina Mora per excel·lència (la divinitat de les divinitats), sigui precisament, a Catalunya, anomenada popularment la Moreneta. I sigui també una Maria trobada en una cova". Una Maria, que d'altra volta, és adorada i sublimada per milers de pelegrins des de temps immemorials i que, tal i com es destil·la del mateix Llibre Vermell de Montserrat i del capitell que adorna una de les columnes del claustre gòtic del monestir, s'hi ballaven sardanes en el seu honor, amb els dansaires mirant cap enfora, d'igual manera com es descriu que les ballaven les bruixes en els seus sàbats.

Per anar acabant aquest inabastable compendi i síntesi de saber, m'agradaria parlar del fet que s'apunta en aquestes pàgines que toquen el tema de les sardanes a la nit de Nadal i la missa del gall, en què segurament la mateixa religió cristiana era la continuadora i l'autèntica rèplica de les antigues religions arcaïques, i no pas a l'inrevés, ja que els inquisidors opinaven que els rituals bruixístics eren paròdies sacrílegues de les pràctiques de l'Església, atiant, a sobre, la relació entre satanisme i bruixeria. El cristianisme va assimilar els antics cultes i rituals en el seu si, i la religió de les bruixes no es va escapar d'això, tal i com en Bilbeny reflexiona després de constatar que les bruixes també celebraven la nit de Nadal (una festivitat antiquíssima que celebrava el solstici d'hivern: astre renascut de les cendres), i ho feien de forma molt semblant de com ho festejaven els cristians, amb una trobada general que durava fins que el gall cantava, i com és sabut per molts entesos en la matèria, les bruixes també oficiaven misses. Cerimònia en la qual, fins i tot, s'hi llegia un llibre. Una religió amb una jerarquia, uns passos, i uns ritus equiparables a la catòlica i a qualsevol altra, amb un arrelament i força tan gran que després de segles de persecució, ben entrada l'Edat Moderna, encara es mantenia per tot arreu ben viva i plena de salut. D'aquí deu venir que les espadardores massacres de bruixes a tot el continent, precisament comencen el XVI i prossegueixen, rematant la feina, al segle següent.

I a continuació, la gran darrera troballa d'aquesta obra: l'investigador desllorigant el sentit ocult dels Pastorets. Sí, una peça teatral popular i que sembla absolutament inofensiva, amaga (o difon de manera soterrada) una representació del món precatòlic. I, en paraules exactes del mateix Bilbeny, "si no fos per la darrera escena del naixement i de l'arribada dels pastors a Betlem, l'obra esdevindria una peça teatral totalment pagana i es podria interpretar com un joc polièdric –de culte velat– entre pastors i dimonis, entre els pastors i el Dimoni, en tant que senyor i príncep únic del món". Efectivament, l'obra ens remet als misteris primitius: l'aparició d'un heroi o herois (aquí uns pastors) enmig del bosc

ens fa entendre, tal i com passa en milers de contes de totes les tradicions religioses arcaiques, però que s'embolcallen en un marc gairebé infantil, que som davant d'un misteri d'iniciació religiosa que s'inicia amb el neòfit separant-se de la seva família per començar un retir al bosc, símbol del més enllà. Tal i com succeeix amb els neòfits de qualsevol misteri, que després de davallar als inferns, són bullits o cuits, la nostrada parella de pastors baixen a l'infern, on són a punt de ser fregits en una caldera d'oli bullent. Desgraciadament, el popular drama nadalenc, ens ha pervingut deixat per la cristianització del món pagà, i pels retocs i interpolacions efectuats a través dels segles. Sabem de bona tinta, però, que Els Pastorets no eren ben vistos pel poder eclesiàstic, com rememoren certes prohibicions periòdiques de representació que s'enumeren a les pàgines d'aquest capítol.

A tall de comiat d'aquesta ressenya sincera, però potser massa fanàtica (és ben clar que sóc incondicional d'un dels meus grans mestres), m'agradaria fixar-me en el bonic final del llibre on en Bibeny ajunta les antigues i ancestrals juntes de bruixes, que alhora eren la continuïtat d'altres reunions més antigues però també basades “en una comunió mística amb la natura i l'esperit infinit del món” (dit amb els preciosos mots de l'autor), amb els actuals aplecs –que també se celebren en els mateixos llocs i dates–, i en els quals es veneren similars imatges i s'hi ballen danses tan semblants. Això vol dir que el temps, tot i l'intent, per part de la barbàrie, de l'anorreament de la memòria i de la tradició, ha estat vençut, perquè sembla que siguem gairebé els mateixos, no tan sacres ni místics, però, sense saber-ho conscientment, que ens reunim, mengem, ens relacionem, rememorem i ballem. I aquest darrer fet –la dansa, les nostres sardanes– és un dels més notoris nexes d'unió amb el nostre passat. Gràcies per aquest gran treball.

David Grau,

25 de setembre del 2015